

УДК 332.2

А. Г. БАБЕНКО, С. М. БАБЕНКО

**АНАЛІЗ СТАНУ ТА ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ
ЕФЕКТИВНОСТІ ВИРОБНИЦТВА В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ УКРАЇНИ
(МАКРОЕКОНОМІЧНИЙ АСПЕКТ)**

Висвітлено напрями зростання ефективності сільськогосподарського виробництва на макрорівні.

The directions of growth of efficiency of agricultural manufacture on the macro-level.

Ключові слова: ринкове середовище, аграрний сектор, макроекономічний аспект.

В умовах ринкового середовища актуального значення набуває проблема ефективного виробництва в аграрному секторі. Для виявлення резервів та основних напрямків піднесення аграрної економіки слід перш за все глибоко проаналізувати на макрорівні стан рослинницької та тваринницької галузі. Вагоме значення на сучасному етапі регульованої ринкової економіки має досягнення цінового паритету в галузях АПК, між містом і селом, що здійснюється на основі механізму державного регулювання.

А тому необхідно розширити економічні дослідження та забезпечити наукові обґрунтування зростання ефективності виробництва в аграрному секторі України.

Питання підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва висвітлювались у наукових працях таких учених економістів-аграрників, як П. Саблук, М. Федоров, Г. Підлесецький, В. Скупий, В. Месель-Веселяк, М. Малік, О. Шпичак та ін.

Представляє науковий і практичний інтерес збірник наукових праць, де знайшли наукове обґрунтування проблеми ресурсного потенціалу аграрного сектора, відносини власності та розвитку підприємництва, ціноутворення, фінансового стану та оподаткування, інвестиційних процесів в АПК [1]. Велике коло питань економіки аграрного сектора висвітлено також в інших наукових працях [2–6].

Проте згадані напрями ще не вирішують повною мірою проблему підвищення ефективності виробництва в аграрному секторі. Адже з часом простежуються нові економічні явища та тенденції в аграрній сфері, що потребують більш глибокого аналізу та наукового узагальнення.

Сільське господарство є однією з важливих складових сфери матеріального виробництва. Проте на сучасному етапі (за всі роки незалежної суверенної держави) в цій галузі, на жаль, не вдалося досягнути стабільної фінансової ситуації, а також подолати цілу низку негативних тенденцій в економіці сільськогосподарського виробництва. Про це засвідчують основні макроекономічні показники сільського господарства країни на період 1990 – 2008 рр. (табл. 1).

Таблиця 1

Основні показники виробництва сільськогосподарської продукції
(всі категорії господарств України)

Показники	Роки	1990	2000	2005	2008	
					разом	у % до 1990
Валова продукція сільського господарства, млрд грн		145,9	77,9	92,6	104,0	71,3
У тому числі:						
на одну особу, грн		2811	1584	1966	2248	80,0
на 100 га с.г. угідь, тис. грн		346,3	191,1	242,7	277,6	80,2
Обсяги виробництва окремих видів продукції, млн т:						
зерно		51,0	24,5	38,0	53,3	104,5
цукрові буряки (фабричні)		44,3	13,2	15,5	13,4	30,2
соняшник (насіння)		2,6	3,5	4,7	6,5	250,0
картопля		16,7	19,8	19,5	19,5	116,8
овочі		6,7	5,8	7,3	8,0	119,4
плоди і ягоди		2,9	1,5	1,7	1,5	51,7
м'ясо (у забійній вазі)		4,4	1,7	1,6	1,9	43,2
молоко		24,5	12,7	13,7	11,8	48,2
вовна, тис. т		29,8	13,9	3,2	3,8	12,7
яйця, млрд шт.		16,3	8,8	13,0	15,0	92,0
Виробництво на одну особу:						
м'ясо (в забійній вазі) – кг		84,0	33,8	33,9	41,2	49,0
молоко, кг		472,3	257,4	291,1	254,3	53,8
яйця, шт.		314	179	277	323	102,9

В усіх категоріях господарств України в 2008 р. обсяг виробництва валової продукції сільського господарства становив 92,6 млрд грн (у співставних цінах) або 71,3 % порівняно з 1990 р. Зменшення обсягу валової продукції сільського господарства за цей період складає 41,9 млрд грн. Як засвідчують офіційні дані статистичних органів, виробництво валової продукції сільського господарства в розрахунку на одну особу зменшилось за цей період на 20 %.

Слід зупинитись також на обсягах виробництва окремих видів продукції в галузях рослинництва і тваринництва. У рослинництві по чотирьох видах продукції (зерно, соняшник, картопля і овочі) у 2008 р. обсяги продукції були вищими порівняно з 1990 р. У той же час обсяги виробництва плодів і ягід зменшилась майже наполовину, а цукрових буряків – у 3,3 рази.

У тваринницькій галузі ситуація вже довгий час залишається незадовільною. Обсяги виробництва молока і м'яса в 2008 р. зменшилась порівняно з 1990 р. відповідно в 2,1 та в 2,3 рази. Галузь вівчарства за цей період у багатьох підприємствах була ліквідована, а виробництво вовни в усіх категоріях господарств України скоротилось в 7,8 рази.

Отже, поряд із зменшенням обсягів валової продукції сільського господарства

спостерігається також погіршення об'ємних показників щодо виробництва більшості видів сільськогосподарської продукції.

Такий стан в основних галузях аграрного комплексу вплинув також на показники споживання основних продуктів харчування. Зокрема, із 10 основних видів продукції по шести видах зменшилось їх споживання в розрахунку на одну особу (табл. 2).

Таблиця 2

Споживання основних продуктів харчування на одну особу за рік (кг)

<i>Роки</i>	<i>1990</i>	<i>2000</i>	<i>2005</i>	<i>2008</i>	<i>2008 в % до 1990</i>
<i>Види товарної продукції</i>					
М'ясо та м'ясопродукти вкл. субпродукти і жир-сирець	68,2	32,8	39,1	50,6	74,2
Молоко та молочні продукти	373,2	199,1	225,6	213,8	57,3
Яйця, шт.	272	166	238	260	95,6
Хлібні продукти (хліб і макарон-ні вироби у перерахунку на борошно; крупи, борошно, бобові)	141,0	124,9	123,5	115,4	81,8
Картопля	131,0	135,4	135,6	131,8	100,6
Овочі та баштанні продовольчі культури	102,5	101,7	120,2	129,2	126,0
Плоди, ягоди та виноград (без переробки на вино)	47,4	29,3	37,1	43,5	91,8
Риба та рибні продукти	17,5	8,4	14,4	17,5	100,0
Цукор	50,0	36,8	38,1	40,9	81,8
Олія	11,6	9,4	13,5	15,0	129,3

Поряд з цим по окремих видах продукції (м'ясо, молоко, овочі, фрукти) спостерігається значне відставання показників фактичного споживання на душу населення від науково обґрунтованих (раціональних) норм.

Таким чином, необхідно вирішити проблему суттєвого збільшення обсягів сільськогосподарської продукції тих видів, де спостерігається їх дефіцит на споживчому ринку. Паралельно слід вирішувати проблему зростання попиту на продукти харчування в умовах підвищення платоспроможності населення.

У рослинницькій галузі необхідно забезпечити зростання обсягів виробництва овочевих і баштанних культур (в асортименті), плодів, ягід та винограду. Одним із напрямів для позитивного вирішення цього питання може бути підвищення рівня інтенсифікації сільськогосподарського виробництва, зокрема хімізація землеробства (використання добрив), запровадження новітніх технологій тощо.

Аграрною наукою та практикою доведено, що за рахунок раціонального використання мінеральних та органічних добрив можна одержати близько 50 % усього приросту врожаю. Разом з тим цій проблемі не приділяється увага.

У зв'язку із значним скороченням поголів'я худоби заготівля та використання

органічних добрив зменшилися з 8,6 т на гектар посіву в 1990 р. до 0,6 т у 2008 р.

Високі ціни на мінеральні добрива стримують інтенсивне їх використання в землеробстві. У 2008 р. на гектар посіву було внесено лише 57 кг поживних речовин мінеральних добрив, що в 2,5 рази менше порівняно з 1990 р.

У зв'язку з цим необхідно докорінно вдосконалити цінову політику, взяти курс на здешевлення добрив у сфері хімічної промисловості. Необхідно в найближчі роки повернутися до рівня інтенсивності внесення мінеральних добрив періоду 1990-х рр., а потім (у перспективі) забезпечити і більш високий (світовий) рівень.

Другим напрямом інтенсифікації рослинницької галузі є впровадження сучасних машин, обладнання та інших основних засобів виробництва, які забезпечують більш ефективні (раціональні) технології вирощування сільськогосподарських культур. Це забезпечить зростання обсягів виробництва рослинницької продукції, але на шляху практичної реалізації є деякі перешкоди. Основною із них є високі ціни на технічні ресурси в системі сільськогосподарського машинобудування. А тому тут не обійтись без наукових обґрунтувань щодо оптимізації цінових пропорцій між містом і селом, які б забезпечували партнерські взаємовигідні відносини між підприємствами аграрного сектора та галузі машинобудування.

Потребує обґрунтування механізм здешевлення цін на нафтопродукти, які споживаються в аграрному виробництві. Галузь сільського господарства є крупним споживачем дизельного палива, бензину та інших нафтопродуктів. Проте високі і необґрунтовані ціни на дизельне паливо та бензин негативно впливають на економіку як рослинницької галузі, так і в цілому сільськогосподарського виробництва.

У структурі витрат на виробництво рослинницької продукції питома вага нафтопродуктів у сільськогосподарських підприємствах у 2008 р. складала 22,2 % (у 1990 – 9,9 %). Виникає необхідність утручання державних структур щодо регулювання цін на нафтопродукти для потреб сільськогосподарського виробництва, здешевлення цін приблизно на 15 – 20 %.

За цих умов, що створилися на ринку нафтопродуктів, досить актуальною проблемою для аграрних товаровиробників є зменшення (скорочення) затрат дизельного палива в розрахунку на одиницю земельних угідь. За даними фахівців, у середньому на кожному гектарі земельних угідь дизельного пального затрачується до 60 кг. Запровадження прогресивних (енергозберігаючих) технологій із застосуванням широкозахватних агрегатів дає можливість скоротити витрати пального щонайменше на 25 – 30 %. А це суттєва економія, важливий резерв скорочення витрат нафтопродуктів.

Великі можливості щодо підвищення ефективності виробництва є також і в тваринницькій галузі. Тут необхідно докорінно покращити селекційно-племінну роботу та кормову базу, що сприятиме підвищенню продуктивності та інтенсивному відтворенню поголів'я всіх видів худоби і птиці.

Підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва реально можна досягти на основі докорінного вдосконалення мотиваційного механізму праці аграрних товаровиробників. За останніми даними (2008 р.), середньомісячна номінальна заробітна плата найманих працівників аграрного сектора становила 1101 грн, або ж лише 54,6 % від такого ж показника в галузі промисловості.

У середньому по всіх основних галузях України місячна зарплата складала 1806 грн, що в 1,6 раза більше від зарплати працівників аграрної сфери.

А тому виникло таке першочергове завдання: обґрунтувати економічний механізм і забезпечити зростання матеріальної винагороди на рівні базових галузей промисловості, тобто підвищити рівень заробітної плати приблизно в два рази.

На наш погляд, вирішення проблеми матеріального стимулювання праці можливо за умов державного регулювання цінових пропорцій між галузями агропромислового комплексу, досягнення цінового паритету між містом і селом. При такій економічній ситуації держава повинна встановити контроль над цінами аграрних товаровиробників, які забезпечують прогнозовану рентабельність в основних (стратегічних) галузях сільськогосподарського виробництва (табл. 3).

Таблиця 3

Показники рентабельності товарної сільськогосподарської продукції

<i>Роки</i>	1990	2005	2008	2011 (прогноз)
<i>Види товарної продукції</i>				
Зерно	275,1	3,1	16,4	150
Соняшник	236,5	24,3	18,4	135
Цукрові буряки (фабричні)	29,5	4,8	7,1	42
Молоко	32,2	12,2	4,1	120
Худоба і птиця на м'ясо:				
велика рогата худоба	20,6	-25,0	-24,1	50
свині	20,7	14,9	0,3	50
вівці	2,3	-32,1	-38,6	20
птиця	17,0	24,9	-11,3	35
Вовна	-2,4	-72,8	-74,7	30

Державні регульовані ціни необхідно встановити лише по 9 із 16 основних видів товарної продукції, які будуть діяти для всіх категорій господарств (включаючи господарства населення).

Прогнозована рентабельність залежно від продукції, змінюється від 20 % (вівці на м'ясо) до 150 % (зерно). Лише по двох видах продукції (зерно та соняшник) прогнозовані показники в 2011 р. будуть меншими порівняно з базовим 1990 р.

Передбачається, що решта п'ять основних видів продукції (овочі, картопля, фрукти, виноград, яйця) будуть реалізовуватися за вільними, ринковими цінами.

Дані попередніх розрахунків засвідчують, що вже в перший рік запровадження державного регулювання цін із дев'яти основних видів продукції дає можливість сільськогосподарським підприємствам додатково одержати маси прибутку в розмірі близько 5 млрд грн.

Стимулюючі ціни на сільськогосподарську продукцію будуть перш за все сприяти зростанню поголів'я худоби, динамічному нарощуванню обсягів

тваринницької продукції та підвищенню рентабельності виробництва молока, всіх видів м'яса, вовни тощо.

Удосконалення цінового механізму на користь аграрного сектора буде також сприяти економічному оздоровленню галузі буряківництва, зростанню ефективності виробництва зерна, соняшника та іншої рослинницької продукції.

Важливим напрямом у ціновій політиці держави – механізм регулювання тимчасових цін на основні засоби виробництва, зокрема – трактори, вантажні автомобілі, зернозбиральні комбайни тощо. Адже нерідко високі і необґрунтовані ціни на технічні ресурси сільськогосподарського машинобудування, що споживаються в аграрному секторі, не сприяють оновленню основного капіталу і перешкоджають розвитку технічного прогресу та широкому запровадженню новітніх технологій.

Таким чином можна зробити такі висновки. Сільське господарство – важлива складова сфери матеріального виробництва. Проте за останні 20 років тут не вдалося подолати низку негативних тенденцій. Обсяг валової продукції сільського господарства в усіх категоріях господарств України в 2008 р. зменшився на 41,9 млрд грн. За цей період із 10 основних видів продукції по шести видах зменшився рівень їх споживання в розрахунку на одну особу.

Упродовж багатьох років має місце ціновий диспаритет між галузями агропромислового комплексу, між містом і селом, що погіршує фінансове становище сільського господарства. Темпи зростання цін на мінеральні добрива, техніку, нафтопродукти та інші ресурси випереджають темпи зростання цін на сільськогосподарську продукцію. При такій ситуації в аграрних підприємствах значно знизилась інтенсивність застосування добрив, у край незадовільно поновлюються основні засоби виробництва.

Сучасний стан сільського господарства України потребує виявлення та приведення в дію також і внутрішніх резервів виробництва, зокрема в рослинницькій галузі – запровадження прогресивних (енергозберігаючих) технологій із застосуванням широкозахватних агрегатів, а в галузі тваринництва – докорінно покращити селекційно-племінну роботу та кормову базу, забезпечити розширене відтворення всіх видів худоби.

У найближчий період необхідно обґрунтувати та здійснити механізм державного регулювання цінових пропорцій між галузями АПК, а також на основі реалізації комплексних соціально-економічних заходів здійснити зростання ефективності сільськогосподарського виробництва, досягнення прогнозованих показників рентабельності по основних видах товарної продукції в умовах розширеного відтворення.

Стимулюючі ціни на сільськогосподарську продукцію, запровадження мотиваційного механізму стимулювання праці та інші організаційно-економічні заходи будуть сприяти динамічному зростанню обсягів виробництва основних видів продукції, підвищенню рівня рентабельності в рослинницькій і тваринницькій галузях.

Література:

1. Агропромисловий комплекс України: стан, тенденції та перспективи розвитку. – К. : ННЦ ІАЕ, 2005. – 292 с.

2. *Бабенко А. Г.* Напрями вдосконалення державного регулювання в аграрному секторі України / А. Г. Бабенко. – Державне управління та місцеве самоврядування. – Х. : Вид-во ХарРІ НАДУ, “Магістр”, 2010. – С. 293.

3. *Бабенко А. Г.* Підвищення економічної ефективності в сільському господарстві: теорія, методологія, практика / А. Г. Бабенко // Проблеми підвищення ефективності функціонування підприємств різних форм власності : сб. науч. тр. – Донецьк : Ин-т економіки промисловості, 2009. – Вып 2. – Т. 3. – С. 27–38.

4. *Дідківська Л. І.* Державне регулювання економіки / Л. І. Дідківська, Л. С. Головка. – К. : Знання, 2007. – 214 с.

5. *Кириленко І. Г.* Трансформація соціально-економічних перетворень у сільському господарстві України: проблеми, перспективи / І. Г. Кириленко. – К. : ННЦ “Інститут аграрної економіки”, 2005. – 452 с.

6. *Могильний О. М.* Регулювання аграрної сфери / О. М. Могильний. – Ужгород : ІВА, 2005. – 400 с.

Надійшла до редколегії 28.04.2010 р.